

якія вылучаюцца пры гарэнні і ярка свецяцца; полымя стрэльба [2, с. 105].

5. Ружэйная, артылерыйская

Трэба адзначыць, што не ўсе лінгвісты пагаджаюцца з выдзяленнем лексіка-семантычнага спосабу словаўтварэння, абапіраючыся на той факт, што гэтым спосабам фармальна новыя словы не ўзнікаюць. На аснове гэтага даследчыкі адносяць дадзены спосаб да лексікалогіі, дзе разглядаюцца з’явы мнагазначнасці і аманіміі [9, с. 71].

Таксама існуе яшчэ адно меркаванне наконт працэсу пераходу слоў агульнаўжывальнай лексікі ў адзінкі спецыяльнай. Так, Л. А. Капанадзе лічыць, што «часта прыкметы навуковага паняцця зусім не ўключаюць у сябе тыя прыкметы, якія складаюць значэнне агульналітаратурнага слова», і, па сутнасці, тэрміналагізацыя праяўляецца ў «адсячэнні» лексічнага значэння слова і «прывязванні» яму дэфініцыі [10, с. 152].

Мы ж, услед за Т. В. Капейко, В. П. Даніленка, А. М. Асіпчук, А. Лукашанцам, Н. Г. Вайніла, лічым, што пры дапамозе лексіка-семантычнага спосабу адзінкі вайскавай лексікі ўтвараюцца на аснове іх падабенства з прадметамі і з’явамі, якія называюцца сугучнымі словамі агульнаўжывальнай лексікі. У аснове лексіка-семантычнага спосабу ляжаць метафарычны і метанімічны пераносы, звужэнне лексічнага значэння. Гэты спосаб утварэння тэрмінаў і іншых адзінак спецыяльнай лексікі ў наш час характарызуецца сваёй прадуктыўнасцю.

Лексемы, утвораныя лексіка-семантычным спосабам, зручныя ў выкарыстанні, ёмістыя і лёгка запамінаюцца, што дапамагае хутка засвоіць новую з’яву або прадмет. Дадзены факт пацвярджае параўнальна колькаснае выкарыстанне вайскавай лексікі В. Быкавым у мове сваіх твораў.

Літаратура

- 1 Быкаў, В. Збор твораў: у 6 т. / В. Быкаў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992 – 1994.
- 2 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 1. А – В / [Рэд. тома М. П. Лобан]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1977. – 608 с.
- 3 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 2. Г – К / [Рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1978. – 768 с.
- 4 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 3. Л – П / [Рэд. тома П. М. Гапановіч]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1979. – 672 с.
- 5 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 4. П – Р / [Рэд. тома Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1980. – 768 с.
- 6 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 5. Кн. 1. С – У / [Рэд. тома М. Р. Суднік]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1982. – 663 с.
- 7 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 5. Кн. 2. У – Я / [Рэд. тома М. Р. Суднік]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1984. – 608 с.
- 8 Даниленко, В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 247 с.
- 9 Асіпчук, А. М. Беларуская мова. Прафесійная лексіка: дапам. / А. М. Асіпчук, В. В. Маршэўская, А. С. Садоўская. – Гродна: ГрДУ, 2009. – 271 с.
- 10 Капанадзе, Л. Л. Особенности номинации в области научно-технической терминологии. Функционирование терминов науки и техники в общелитературном языке XX века // Русский язык и советское общество: Социолого-лингвистическое исследование [под ред. М. В. Панова]. – М.: Наука, 1968. – С. 151–185.

УДК 76.03/09(476)

Н. М. Філон

З ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ГРАФІКІ

Артыкул прысвечаны вывучэнню беларускай графікі ў дыяхроніі. У ім разглядаюцца пытанні паходжання беларускага алфавіту, сувязь паміж графікай і арфаграфіяй. Немалаважнае значэнне займае разгляд фанетычнага і марфалагічнага прынцыпаў беларускага правапісу.

Графіка – гэта раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца: 1) сістэма суадносін паміж літарамі і гукамі; 2) сукупнасць усіх сродкаў для абазначэння вуснай мовы на пісьме; 3) напісанне літар і іншых графічных знакаў [1, с. 85]. Адначасова гэта і сістэма пісьмовых знакаў пэўнай мовы. Асновай беларускай графікі з’яўляюцца літары. Алфавіт (грэч. alphabetos з назваў першых дзвюх літараў грэчаскага алфавіта «альфы» і «бэты», у пазнейшым вымаўленні «віты») – гэта сукупнасць літар якой-небудзь пісьменнасці, размешчаных у пэўным парадку [2, с. 225].

У мовазнаўчай практыцы часам замест тэрміна ‘алфавіт’ ужываецца слова-сінонім азбука, утворанае ад стараславянскіх назваў першых дзвюх літар аз (а) і букі (б), і мае значэнне сістэмы графічных знакаў фанематычнага пісьма – літар, замацаваных у адпаведнай паслядоўнасці ў той ці іншай пісьмовай мове. Прынцып алфавіта быў вынайздзены ў сярэдзіне 3-га тысячагоддзя да н. э. старажытнахананейскімі (сяміцкімі) перапісчыкамі з горада Эбла (сучасны Тэль-Мадрых, Паўночная Сірыя). Найбольш старажытным лічыцца алфавіт горада-дзяржавы Угарыт (тэрыторыя сучаснай Сірыі), вядомы з сярэдзіны 2-га тысячагоддзя да н. э. Ён уключаў 30 знакаў і выкарыстоўваўся для запісу ўгарыцкай мовы. Старажытным з’яўляецца і фінікійскі алфавіт (складаўся з 22 літар), ад якога паходзіць грэчаскае пісьмо, што дало аснову большасці еўрапейскіх алфавітаў [3, с. 135].

Асноўныя патрабаванні да алфавіта: дакладная колькасць адпаведных літар і тыповых гукаў (фанем), прастата абрысаў графічных знакаў і іх зручнасць для напісання, выразнае адрозненне адной літары ад іншых. Прынцып алфавітнага размяшчэння выкарыстоўваецца ў слоўніках і даведачных выданнях. Кожная літара ў алфавіце мае сваю назву і месца, а таксама бытуе ў чатырох разнавіднасцях – алографіях – адной графемы: вялікая, маленькая, рукапісная, друкаваная [1, с. 34].

Акрамя таго, да сродкаў беларускай графікі адносяцца знакі прыпынку, апостраф, злучок, розныя прыёмы скарачэння слоў, пропускі паміж словамі, абзац, знак націску, лічбы, усе матэматычныя знакі і інш. Галоўная задача графікі — устанаўленне суадносін паміж літарамі і гукамі сучаснай беларускай мовы. Графіка акрэслівае гукавое значэнне кожнай літары, узятай асобна і ў спалучэнні з іншымі літарамі ў слове, займаецца вывучэннем малюнкаў літар, іх абрысаў. Паводле спосабу перадачы і малюнка літар графіка падзяляецца на пісьмовую і друкарскую. Беларуская графіка заснавана на двух прынцыпах — *гукавым і складовым* [3, с. 191].

Гукавы прынцып заключаецца ў тым, што літара як графічны знак ужываецца ў залежнасці ад суседніх літар і служыць для абазначэння аднаго пэўнага гука. Складовы прынцып беларускай графікі заключаецца ў тым, што літара як графічны знак можа: а) абазначыць два гукі; б) выконваць, акрамя асноўнай функцыі абазначыць гук, дадатковую функцыю. Менавіта дзякуючы складоваму прынцыпу дасягаецца эканомія графічных сродкаў. Беларуская графіка непасрэдна звязана з фанетыкай, таму што яна будуецца ў адпаведнасці з гукавой сістэмай сучаснай беларускай мовы.

З тэрмінам *арфаграфія* звычайна звязваецца паняцце аб сістэме агульнапрынятых, узаконеных, абавязковых правіл пісьма, якія забяспечваюць аднолькавую перадачу на пісьме слоў літаратурнай мовы, нармалізуюць яе адзіныя пісьмовыя нормы. У адносінах да старабеларускага перыяду, калі адсутнічалі спецыяльныя зводы арфаграфічных правіл, гэты тэрмін, магчыма, і не зусім падыходзіць. Але паколькі ў беларускіх пісьмовых крыніцах XIV-XVIII стст., нягледзячы на некаторы разнабой, нормы перадачы слоў вырысоўваюцца даволі выразна, аб усёй сукупнасці гэтых норм можна гаварыць менавіта як аб арфаграфічнай сістэме. Даследаванне арфаграфічнай сістэмы помнікаў пісьменнасці мае, у першую чаргу, вялікае тэарэтычнае значэнне, паколькі арфаграфію як ярус

літаратурнай мовы можна і неабходна вылучыць у спецыяльны раздзел, які павінен заняць належнае месца сярод іншых раздзелаў мовазнаўства – фанетыкі, марфалогіі, сінтаксісу, лексікалогіі і інш. І нельга адмаўляць той факт, што дакладнае ўяўленне аб графіка-арфаграфічных нормах помнікаў і аб адхіленнях ад гэтых норм садзейнічае больш глыбокаму разуменню фанетычных працэсаў, якія працякалі ў жывой мове старажытнага перыяду. Р. І. Аванэсаў пісаў, што «адзіным шляхам даследавання старажытнага пісьмовага помніка з'яўляецца шлях ад вывучэння графікі (напісанняў) да арфаграфіі (да сістэмы правіл ужывання гэтых напісанняў) і ад арфаграфіі як сістэмы да адхіленняў ад яе пры пастаянным крытычным супастаўленні ўсяго гэтага графічнага ў шырокім сэнсе, г. зн. пісана-зрокавага, матэрыялу з данымі жывой мовы ці сваяцкіх моў пазнейшай (звычайна сучаснай) эпохі» [4, с. 79]. Распрацоўка важнейшых пытанняў старажытнай беларускай арфаграфіі з'яўляецца неабходным этапам у вывучэнні гістарычнай граматыкі.

Графіка-арфаграфічныя дадзеныя аказваюць таксама значную практычную дапамогу ў палеаграфічных пошуках, у прыватнасці, пры датаванні рукапісаў, час напісання якіх невядомы.

Алфавіт, графіка і арфаграфія – гэта паняцці, злучаныя з фанетычным тыпам пісьма. Графіка і арфаграфія ўяўляюць сабою правілы выкарыстання графем. Графіка, ў адрозненне ад арфаграфіі, – гэта правілы адпаведнасці літар фанемам. Суадносіны паміж літарай і фанемай могуць быць рознымі. Адзін тып суадносін назіраецца ў тых выпадках, калі адна літара перадае адну фанему. Такі тып лічыцца ідэальным, але ён не сустракаецца ў чыстым выглядзе ні ў адной графічнай сістэме. Часта графічныя сістэмы асобных моў маюць значна менш літар, чым фанем. У гэтым выпадку фанема суадносіцца з камбінацыямі графем (дыграфамі). Аднак не заўсёды роўная колькасць графем і фанем з'яўляецца ідэальнай якасцю. Часам меншы лік графем у параўнанні з фанемамі сведчыць пра рацыянальнасць графічнай сістэмы. Напрыклад, можна ўгледзець гэтую якасць у рускай графіцы, у якой рацыянальнасць выяўляецца ў складовым прынцыпе пазначэння мяккасці зычных.

Арфаграфія стараславянскай мовы грунтавалася на фанетычным прынцыпе, сутнасць якога заключаецца ў строгай адпаведнасці графічнага малюнка слоў іх гукавому саставу [5, с. 59]. Найбольш важнымі прынцыпамі, на аснове якіх будуюцца арфаграфічныя правілы, з'яўляюцца фанетычны і марфалагічны.

Некаторыя даследчыкі памылкова лічаць, што сучасны беларускі правапіс пабудаваны пераважна на фанетычным прынцыпе («пішы так, як чуеш»). Сапраўды пішуць так, як чуюць, напрыклад, сербы. А ў святле навішых змен у беларускім правапісе трэба яшчэ моцна падумаць, ці сапраўды дамінуе фанетычны прынцып у беларускай мове. Да асноўных фанетычных рыс беларускай мовы прынята адносіць наступныя:

1) «аканне» – галосныя [o] і [э] у ненаціскным становішчы чаргуюцца з [a], што і перадаецца на пісьме: *жэмчуг – жамчужына, мова – маўленне, возера – азёрны, рэкі – рака, мароз – маразы*. Прычым, у адрозненне ад рускага, беларускае аканне заўсёды перадаецца на пісьме (бел. *барада* – рус. *борода*), а склады *ро, ло, ле* ў каранях слоў чаргуюцца з ненаціскнымі *ры, лы, лі* (бел. *кроў – крыві, глотка – глыток* і рус. *кровь – крови, глотка – глоток*) [7, с. 5].

2) «дзеканне» / «цеканне» – зычныя гукі [d] і [t] вымаўляюцца са свісцячым прыгукам, калі за імі ідуць *я, е, ё, ю, і, ь* (*дзень, дзеці, дзверы*); ёсць нават прыказка: «Беларус, калі не дзекне, жывы не будзе» [6, с. 22].

3) наяўнасць адмысловага зычнага [j], якому ў блізкароднасных славянскіх мовах адпавядаюць [y], [l] (праўда, воўк, поўны); зычны [j] звычайна ўжываецца ў канцы і ў сярэдзіне слова перад зычнымі [6, с. 29].

4) наяўнасць фрыкатыўнага [ɣ] – спецыфічнага гука, які ўяўляе сабой звонкую адпаведнасць [x] (*горад, бераг*); падобны гук ёсць ва ўкраінскай і чэшскай мовах, паўднёва-рускіх гаворках [6, с. 21].

5) наяўнасць зацвярдзелых зычных [ж], [дж], [ш], [р], [ч] (*жылот, шчотка, парадак*) [6, с. 62].

6) выкарыстанне падвоеных зычных (*жыццё, вяселле, снаданне*) [6, с. 29].

7) зацвярдзенне зычных на канцы слова (*гэтым, голуб, цяпер*) [6, с. 21].

8) наяўнасць прыстаўных гукаў [у], [а], [і] (*вуліца, аржаны, імгла*) [6, с. 21].

Дзякуючы марфалагічнаму прынцыпу захоўваецца аднолькавае напісанне адной і той жа марфемы. На пісьме не адлюстроўваюцца пазіцыйныя змены фанем. Так, у каранёвай марфеме *грыб / грыбы* прадстаўлена чаргаванне зычных п//б, якое на пісьме не адлюстравана. З некалькіх магчымых варыянтаў выбіраецца адзін, які адпавядае фанеме ў моцнай пазіцыі [7, с. 232].

Пры дыферэнцыйным прынцыпе напісанне слоў патрабуе размежавання аднолькавых па гучанні слоў. Да іх прынята адносіць напісанне вялікай і малой літар у агульных і ўласных назоўніках, размежаванне канчаткаў творнага склону з аднолькавых прозвішчаў і геаграфічных назваў. Дыферэнцыйныя напісанні адрозніваюць сугучныя словы або іх формы, якія супадаюць. Напрыклад, *верас – Верас (Зоська Верас), месяц – Месяц, сыходзіць з дарогі і зыходзіць з меркавання* [2, с. 50].

На гэтай падставе можна зрабіць вывад, што сістэма беларускай арфаграфіі спалучае ў сабе чатыры прынцыпы, аднак вядучым звычайна з'яўляецца адзін. Напрыклад, у беларускай арфаграфіі фанетычны прынцып выкарыстоўваецца ў якасці вядучага, для рускай мовы характэрным з'яўляецца марфалагічнае напісанне, для англійскай – традыцыйнае.

Літаратура

1 Старычонок, В. Дз. Беларуская мова. Слоўнік-даведнік. / В. Дз. Старычонок. – Мінск: Інтэрпрэсэсэрвіс. 2002. – 367с.

2 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 1. / [рэд. тома К. К. Атраховіч]. – Мінск: выдавецтва «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 1977. – 608 с.

3 Плотнікаў, Б. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. – Мінск: Інтэрпрэсэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.

4 Аванесов, Р. И. Фонетика // Палеографический и лингвистический анализ Новгородских берестяных грамот. / Н. А. Аванесов. – М.: 1955. – 214 с.

5 Павленко, Н. А. История письма / Н. А. Павленко. – Мінск: Вышэйшая школа, 1987. – 239 с.

6 Бадзевіч, З. І. Пішам па-беларуску. Даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі з каментарыямі : дапам. для агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск : Нац. Ін-т адукацыі, 2010. – 192 с.

7 Лукашанец, А. А. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. / навук. рэд. А. А. Лукашанец. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – Мінск: Беларуская навука, 2007. – 351 с.

УДК 316.614-053.81:070

О. А. Чекан

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ СРЕДСТВ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ НА СОЦИАЛИЗАЦИЮ МОЛОДЁЖИ

Особенность современного общества и социализации молодёжи в нем состоит в том, что индивид, включенный в обширную сеть взаимодействий, все расширяющуюся и видоизменяющуюся по мере развития информационных технологий, все чаще сам принимает решение и определяет свой выбор в ходе своего духовного